

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора політичних наук, доцента
Гоцуляка Володимира Михайловича
на дисертаційне дослідження Руденко Юлії Юріївни
«Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії
суверенітету до теорії політичної модернізації», подане на здобуття
наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 –
теорія та історія політичної науки

Проблема взаємодії теорії і практики у контексті формування національної ідентичності, зокрема, консолідації суспільства на її підґрунті сьогодні особливо значущі у сфері гуманітарних і суспільствознавчих наук. В останні роки простежується поглиблення ідентифікаційних суперечностей, які викликані проявами конфронтації, нетолерантністю, погіршенням матеріального та соціального становища українців, втратою перспектив на майбутнє. Кризові явища у сфері ідентичностей проявляються у відмінностях духовно-світоглядних і ціннісних орієнтацій населення. Відбувається зіткнення інтересів, а також криза на ґрунті неоднозначного тлумачення поняття ідентичність. Адже остання є чинником, який сприяє самоорганізації індивідів, об'єднаних належністю до однієї держави, що підтримує єдину систему переконань та уявлень про свою країну, себе як членів спільноти.

У цьому контексті варто зазначити, що дисертаційне дослідження Ю. Ю. Руденко присвячено вирішенню актуальної для вітчизняної політичної науки та практики проблеми – формуванню консолідаційної моделі національної ідентичності та концептуалізації національної ідентичності у межах теорії політичної модернізації та теорії суверенітету.

З огляду на це авторка дисертації робить вдалу спробу сформулювати власне бачення щодо місця національної ідентичності у модернізаційних та трансформаційних процесах і реконцептуалізує національну ідентичність у відтворенні суверенітету держави та інших суб'єктів (в тому числі і індивіда).

Слід відзначити чітку й логічну побудову дослідження. На основі методології історико-політичного дослідження дисертантка грамотно і вдало формулює мету, основні завдання, об'єкт і предмет дисертаційної роботи. Так у якості мети визначено - створення консолідаційної моделі національної ідентичності, яка враховувала б здобутки теорії політичної нації, теорії суверенітету та теорії політичної модернізації, а також відповідала, передусім, запитам розвитку демократичної України, її безпеки і захисту національних інтересів. У відповідності до мети, об'єктом дослідження визначена – національна ідентичність як соціально-політичний феномен, а предметом дослідження – консолідаційна модель національної ідентичності у

сучасному суспільстві. Вважаємо, що вони є логічно пов'язаними, взаємно корелюють, є чіткими та такими, що відповідають темі дослідження та обраній спеціальності – теорія та історія політичної науки.

Структурно робота побудована логічно та у відповідності до поставлених дослідницьких завдань, серед яких найвагомішими - визначити поняття національної ідентичності, його основні характеристики та місце у сучасній політології, здійснити концептуалізацію поняття «консолідаційна модель національної ідентичності» в інституційному, функціональному, ціннісному вимірах; проаналізувати специфіку шляхів і механізмів формування консолідаційної моделі національної ідентичності в сучасній Україні.

Суттєвим достоїнством дисертаційної роботи Ю. Ю. Руденко є те, що в ній використовується комплексний, міждисциплінарний підхід поєднуючи зусилля політичної науки, історії, почасти психології до об'єкта дослідження, який, у свою чергу, виражається в інтеграції політологічного, філософського, історичного, культурологічного знання.

Робота ґрунтується на інструментарії концептуального моделювання; системного аналізу; використовуються деякі методологічні прийоми транзитології; компаративний аналіз; герменевтичні методологічні прийоми; методологічний апарат неінституціоналізму; а також методи аксіології, системного та порівняльного підходів, що сприяє всебічному дослідженню феномену національної ідентичності та консолідації в сучасному суспільно-політичному дискурсі.

На наш погляд, обґрунтованою є позиція авторки, що для повноцінного розвитку сучасної української політичної науки, важливе значення має питання вироблення й узагальнення різноманітних тлумачень поняття «національна ідентичність». Відповідно до окреслених завдань дисертантка розглядає питання щодо відтворення проблеми «місця національної ідентичності у системі дотичних ідентичностей», зокрема, громадянської, етнічної, державної (державницької), а також зазначає, що у сучасній моделі національної ідентичності ключову роль повинна відігравати громадянська складова. З'ясовуючи теоретико-методологічні засади дослідження консолідаційної моделі національної ідентичності, авторка стверджує, що консолідаційна модель національної ідентичності має не лише концептуалізуватися теоретично, але й на практиці методологічно забезпечувати виконання функції загальносуспільної консолідації всіх громадян певної країни. Тому ця модель має враховувати усі можливі впливи національної ідентичності на суспільні процеси. Оскільки різні моделі національної ідентичності відображають і акцентують різні аспекти цього багатовимірного феномену. Тому кожна з них є важливою. Не варто вважати певні з них більш вдалимими, а інші менш вдалимими. Як в теорії, так і на

практиці у різних ситуаціях, у тому числі і історичних, вони всі можуть бути задіяні.

Поділяємо позицію авторки, що на сучасному етапі суверенітет держави та суспільства залежить від ступеня суверенності осіб, які його складають, оскільки чим вище у індивіда самоусвідомлення, тим раціональніше та чіткіше його ідентифікація. Остання складається з самоідентифікації та ідентифікації людини іншими, тобто соціумом, державою тощо. У демократичній державі самоідентифікація людини та її ідентифікації соціумом, нацією, державою знаходилися в органічній єдності, не суперечить один одному, не нав'язуються державою та політичними елітами. Адже, коли є можливість усвідомленого вибору, тоді й є умови для формування громадянського суспільства і нації громадян (тобто політичної нації), що буде формувати власну національну ідентичність у власній системі координат, а не нав'язану будь-яким внутрішньо або зовнішньополітичним суб'єктом. А останнє безпосередньо пов'язане з утвердженням суверенітету держави.

Також слушним є і подальший розвиток позицій щодо місця національної держави. Адже авторкою стверджується, що жодна модерна актуалізація національної ідентичності не може заперечувати традиційні атрибути національної держави – її історію, мову, культуру. Пристаємо на позицію дисертантки, що власне з етнічних та культурних базових засад виростає не універсальна демократична конституція, а конкретна політична система та інші властиві саме їй інституційні засоби досягнення політичних цілей, які ставить перед собою конкретна національна держава – з тільки їй властивою історією, культурою, народом, національними інтересами. Її Конституція та позитивне право відрізняється від конституцій інших держав і стає необхідною формальною складовою, але не абсолютним змістом.

Визначаючи генезу національної ідентичності в історичній ретроспективі, Ю. Ю. Руденко вдало зауважує, що поняття «політика пам'яті» та «історична політика» використовуються у науці інколи як синоніми, але у більшості випадків розрізняються. Авторка, залучаючи різні підходи науковців, зазначає, що поняття «політика пам'яті» застосовується як узагальнююче, «історична політика» – як уточнююче для позначення її державно-правових аспектів, а поняття «мнемоісторія», яке доволі рідко вживається вченими – як використання історичної спадщини в самому процесі пригадування. Ці поняття розрізняються за суб'єктами, що реалізують відповідну політику, зокрема, політика пам'яті включає долучення до неї всіх можливих соціальних суб'єктів, що представляють суспільство (в тому числі й індивідуальний суб'єкт, особу), не обмежуючись державним суб'єктом та політичними елітами. Також на використання цих понять, на думку авторки, впливають і об'єктивні чинники, серед них – особливості застосування термінології у різних країнах.

Вдалою є позиція авторки, що історична пам'ять, осягнута крізь призму історичної політики, по-перше, постає як ресурс політичного впливу або влади, по-друге, може відігравати інтегративну функцію для суспільства (втім, може і дезінтеграційну) і, по-третє, що важливо у контексті теми дослідження, продумана і виважена політика історичної пам'яті може стати одним з ключових напрямів створення передумов для розвитку сучасної національної ідентичності України як основи політичної консолідації українського суспільства.

Розглядаючи зарубіжні історичні моделі формування національної ідентичності дисертантка формує власне бачення, що кожна з них має свою специфіку та механізми формування, зокрема, німецька (як приклад, європейської моделі) національної ідентичності формувалася переважно на культурному підґрунті, що відбувалося протягом довгого історичного часу. Наступна модель національної ідентичності, євроазіатська, яка розглянута на прикладі Росії – це, на думку дисертантки, модель політична, східна модель національної ідентичності, представлена Китаєм, кристалізувалася, переважно, на філософських засадах. Важливим у цьому ракурсі є спостереження авторки, що найбільшим важелем впливу на національну ідентичність в Україні є територіально-регіональний чинник, оскільки українські землі часто опинялися в епіцентрі зіткнень міждержавних інтересів, а ідентичність української нації могла формуватися або на засадах пристосування, запозичень або у конфліктному руслі. У контексті аналізу формування національної ідентичності в історичній ретроспективі України, Ю.Ю. Руденко слушно стверджує, що ліберальна та національна ідеї в Україні на протязі її історії не знаходили спільних шляхів розвитку і у цьому коренилися причини багатьох майбутніх трагедій

Своє бачення особливостей формування національної ідентичності суспільства у контексті теорії модернізації, авторкою запропоновано у III розділі дослідження. Висвітлюється позиція, що поняття «модернізація» у науці розглядається у декількох значеннях. Зокрема, розрізняють модернізацію як теорію і як процес, а також модернізацію в широкому сенсі (як постійний процес виробництва певних відповідей на виклики оточуючого середовища) та вузькому розумінні (як процес засвоєння моделей економічного, соціального, політичного та культурного розвитку західного суспільства), складовою якої є вестернізація. Адже окреслена позиція є вдалою для системного розуміння цього поняття у контексті дослідження.

Важливим у такій дослідницькій парадигмі став аналіз близьких за змістом понять. Адже враховуючи багатоплановість перехідного процесу в Україні, не випадково у суспільствознавчій і спеціальній дослідницькій літературі можна зустріти різні терміни, що характеризують сучасне українське суспільство: перехідне, трансформоване, реформоване, модернізоване і т. п., які хоча часто вживаються як синоніми, але все ж таки

наголошують на різних аспектах складного соціально-політичного процесу в країні, що сприяє більш адекватному і повному відображенню сутності специфічних сторін глибоких соціальних зрушень. Варто погодитися з авторкою, що найбільш цілісною є концепція модернізованого суспільства і, власне, теорія модернізації, від якої є похідним це поняття. На думку дисертантки, саме окремий науковий напрямок – транзитологія – сукупність теорій перехідного періоду, яка дає змогу здійснювати системний аналіз детермінант і чинників модернізації постсоціалістичних країн, сформувався у межах теорії модернізації. Транзитологія сформувала на початок 90-х років класичну модель переходу: лібералізація авторитарного режиму – встановлення демократичного правління – консолідація демократичного режиму. Адже демократичний транзит – це процес, який починається з того моменту, коли авторитарна система, яка існувала раніше, починає демонтуватися, а потім через фазу конституювання нової демократії розвивається до її легітимації та повноцінного функціонування. Але авторка справедливо стверджує, що демократичний транзит може мати не завжди лінійну траєкторію, він може мати реверсний характер і, навіть, повертати у бік недемократичних традицій реалізації влади і формуванню політичної системи на недемократичних цінностях. Тому справедливе зауваження дисертантки про те, що транзитологія переживає кризовий період.

Підсумовуючи модернізаційні особливості ціннісної складової демократичного транзиту в Україні Ю. Ю. Руденко серед них слушно зазначає, що українське суспільство, в якому відбувається прямування до нових цінностей в контексті переходу, вчені вважають патримоніальним і лімітрофним. Ще однією особливістю перехідного українського суспільства зазначено те, що воно долучається до західних постіндустріальних цінностей, а ті відтак теж трансформуються. Також характерною особливістю українського суспільства названо кризовість, в тому числі наявність кризи ідентичності.

Представлені висновки до дисертації в повній мірі розкривають поставлені завдання й ґрунтовно засвідчують високий науковий рівень, теоретичне і практичне значення виконаного дослідження. Зокрема, серед важливих варто зазначити наступні: дисертантка вперше сформулювала та окреслила основні інституційні, ціннісні та функціональні характеристики консолідаційної моделі національної ідентичності, зауважуючи, що різні моделі національної ідентичності відображають і акцентують різні аспекти цього багатовимірного феномену. Адже кожна модель національної ідентичності є важливою і кожна з прагматичної точки зору може виявитися дієвою і прагматично істинною. Тому консолідаційна модель національної ідентичності має забезпечувати якщо не повну консолідацію усіх наявних моделей національної ідентичності, тоді, принаймні, вказувати спосіб, у який можна було би досягати несуперечливого залучення усіх цих моделей, якщо не для побудови єдиної теорії національної ідентичності, то вироблення спільної практики використання цих моделей. Ю. Ю. Руденко також вперше виявлена багатовимірність національної ідентичності, адже у ній, на думку

авторки, діалектично поєднуються родові, етнічні, державні (або ж державницькі), громадянські складові, а також національна ідентичність може поєднуватися з іншими ідентичностями, не втрачаючи власних характеристик. І, в кінцевому рахунку, в різні історичні періоди, на перший план можуть виходити ті чи інші її складові, які не варто протиставляти. Принаймні, у контексті сформованих позицій і концепцій зазначаються два підходи до формування нації та національної ідентичності, які часто протиставляються у теорії, а, у певному сенсі, і на практиці. Перший – це розуміння нації та національної ідентичності через призму громадянської моделі, тобто нація – це історично-територіальна та політико-юридична спільність, належність та ідентичність до якої можна вільно вибирати. Другий підхід сформувався у межах незахідної (етнічної) моделі, тобто нація – це спільнота, об'єднана спільністю походження та рідної культури (корелює з культурологічною теорією нації). Пристаємо на позицію дисертантки, що ці підходи можна відокремлювати тільки на рівні теорії, але на практиці нація формується як етносоціальна група, у якій присутні і етнічний, і громадянський елементи. Слід зазначити, що авторкою вперше обґрунтована типологізація політичної консолідації як такої, що інтегрує суспільство крізь призму національної ідентичності на інституційних, ціннісних та функціональних засадах, які пропонують різні типи політичних режимів. Втім, демократичні засади консолідації, як було доведено у дослідженні, виявилися найкращими, оскільки саме вони забезпечують найбільш широку політичну участь громадян у вирішенні значущих для суспільства проблем на підставах консенсусу.

У дослідженні вперше розглянуто, як саме відбувається формування зазначеної у дослідженні моделі національної ідентичності у сучасній Україні, у діалектичному взаємозв'язку проаналізовано шляхи та механізми, основні чинники та суб'єкти, проблеми та перспективи утвердження такої моделі національної ідентичності.

Основні наукові результати дослідження Ю. Ю. Руденко висвітлено в 44 наукових публікаціях серед них – 1 монографія, 20 статей у наукових фахових виданнях з політичних наук та закордонному періодичному виданні, 23 публікації в інших наукових виданнях, матеріалах конференцій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати. Аналіз публікацій, що розкривають науковий зміст дисертації, засвідчує: всі вони носять цілісний і конкретний характер, містять чітку аргументацію і точне формулювання одержаних результатів дослідження.

Підкреслюючи достатньо високий рівень методологічної та теоретичної розробки теми дисертаційного дослідження Ю. Ю. Руденко, вважаємо за доцільне висловити наступні зауваження щодо цієї роботи:

1. Значну роль у монографії дисертантка відводить поняттям «історичної пам'яті» (підрозділ 2.2) та «політики пам'яті» (підрозділ 2.4). Водночас неповним, на наш погляд, є огляд наявних джерел з цієї

проблематики, яка користується помітною актуальністю серед вітчизняних істориків, політологів, психологів, соціологів, культурологів та представників інших напрямів соціально-гуманітарного знання. Зокрема у визначеннях варто було б послуговуватися напрацюваннями Українського інституту національної пам'яті, який в період свого функціонування як науково-дослідної установи представив фаховий словник ключових термінів, більше 10 тематичних збірників наукових праць, проводив спеціалізовані науково-практичні заходи тощо.

2. Дисертантка цілком доречно серед важливих чинників, які відграють певну роль у формуванні національної ідентичності, називає історичні, серед яких згадує так звані «місця пам'яті», загальні історичні трагедії та перемоги, пантеон національних героїв тощо (с.107 монографії). Водночас варто було б окреслити, які саме «пам'ятні місця», історичні сюжети чи герої можуть сприяти пропонованій у дисертації консолідаційній моделі ідентичності. Адже відомо, що згадані концепти детально розроблялися і теоретично обґрунтовувалися західними вченими (П. Нора, Я. Ассман, А. Ассман, М. Гальбваск, П. Коннертон та інші) на прикладах французької, британської, німецької суспільно-політичної дійсності та історії. Однак якою мірою, наскільки вони можуть бути залученими до сучасної політичної реальності України, зокрема у світлі актуальної сьогодні теорії політичної модернізації?

3. Дисертанткою розглянуто досвід формування моделей національної ідентичності у різних країнах в історичній ретроспективі, але як рекомендацію для подальшої розробки теми дисертаційного дослідження можна вважати таку - у пошуку шляхів консолідації українського суспільства варто було б звернутися до досвіду формування та збереження національної ідентичності у країнах Балтії та Центрально-Східної Європи, які взяли курс на подолання тоталітарної спадщини і формування демократичних цінностей, у тому числі і у дотриманні відповідної історичної політики.

Однак, наведені вище зауваження не мають принципового значення і не впливають на позитивну оцінку представленого до захисту дисертаційного дослідження.

Оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження Ю. Ю. Руденко варто відзначити, що його основні положення, висновки і рекомендації мають належну аргументацію і достатньою мірою обґрунтовані, що засвідчує їх наукову достовірність. Дисертація Ю. Ю. Руденко є завершеною науковою працею, що виконана самостійно, у якій вирішена актуальна наукова проблема і отримані обґрунтовані результати – комплексно розглянуті проблеми, пов'язані із консолідацією суспільства на підґрунті національної ідентичності, а також поглиблені знання щодо формування консолідаційної моделі національної ідентичності в Україні, здобутки та проблеми цього процесу.

Зміст, логіка і послідовність викладення матеріалу, наукова новизна та її обґрунтованість, завершеність і якість оформлення дисертації заслуговують однозначно позитивної оцінки.

Дисертаційна робота Ю. Ю. Руденко відповідає сучасним вимогам до докторських дисертацій, виконана на належному науковому рівні, на актуальну тему, яка має теоретичне і практичне значення, свідчить про вміння авторки використовувати основні методологічні підходи і сучасні методи наукових досліджень, творчо аналізувати та узагальнювати політичні процеси в царині теорії та історії політичної науки, формувати за результатами проведеного дослідження обґрунтовані висновки та рекомендації.

Отже, дисертаційне дослідження Ю. Ю. Руденко за темою «Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації» є завершеним науковим дослідженням, здійсненим на актуальну в науковому відношенні тему. Обґрунтованість наукових положень та висновків, сформульованих дисертанткою, не викликають сумніву. Розбіжностей між текстом дисертації та положень автореферату немає.

Підсумовуючи зазначимо: дане дисертаційне дослідження повністю відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 та усім кваліфікаційним вимогам щодо такого роду робіт, а її авторка, Юлія Юріївна Руденко, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки.

Офіційний опонент -

доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри філософії
і соціально-гуманітарних наук

Хмельницького національного університету

Лідпис дійсний
Володимир ГОЦУЛЯК
І.С.Мартинюк

Проректор

з науково-педагогічної діяльності
кандидат економічних наук, доцент

С. А. Матюх